

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی^۱

مریم نظری^۲

چکیده

تأثیرهای شگرف عصر اطلاعات بر ابعاد مختلف زندگی و روند پر سرعتی که بیش از پیش ادامه دارد؛ انسانها را نیازمند توشه‌ای از مهارتها و توانمندیهای نوین نموده است چنانکه با استفاده از این توانمندیها، امکان موفقیت در این عصر متغیر و متحول فراهم می‌شود. این توانمندیها که با عنوان سواد اطلاعاتی شناخته می‌شوند، افراد را قادر می‌سازند تا نیاز به اطلاعات را تشخیص دهند، و به جایابی، ارزیابی منتقدانه، و استفاده مؤثر و مسئولانه اطلاعات پردازند و در واقع با فراگیری نحوه یادگیری به «فراگیرانی تمام عمر» تبدیل شوند.

هدف از انتشار این مقاله، ارائه نخستین طرح درس پیشنهادی سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی کشور است که مبتنی بر پژوهشی کیفی طراحی شده و بر روی گروهی از دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی کشور آزمون، اجرا و ارزیابی شده است؛ با این قصد که امکان به چالش گذاشتن این طرح درس و امکان دریافت نظرها و پیشنهادها توسط صاحب‌نظران مهیا و گامی در راستای اجرای درس سواد اطلاعاتی در سطوح مختلف آموزشی برداشته شود.

۱. این مقاله با پشتیبانی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران تدوین شده است.

۲. دانشجوی دکتری علوم اطلاع‌رسانی دانشگاه شفیلد انگلستان m.nazari@sheffield.ac.uk

برای تهیه طرح درس سواد اطلاعاتی، مبانی نظری سواد اطلاعاتی مورد مطالعه قرار گرفت و روشها و مدل‌های آموزش سواد اطلاعاتی بررسی و طرح درس اولیه سواد اطلاعاتی طراحی شد. برای سنجش سطح توانمندیهای سواد اطلاعاتی جامعه پژوهش با استفاده از روش تجربی «پیش آزمون - پس آزمون» تک گروهی - که به روش غیراحتمالی انتخاب شده بودند - اجرا شد. مقایسه میانگین پاسخهای دو آزمون، میزان تأثیر و سودمندی درس سواد اطلاعاتی را نمایان ساخت و براساس آن نخستین ویرایش طرح درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی برای اجرای این درس در سطوح آموزش عالی کشور طراحی گردید. یافته‌ها و نتایج این پژوهش در قالب جدولها و نمودارهایی ارائه شده‌اند. کلیدواژه‌ها: سواد اطلاعاتی^۱ / فراگیری تمام عمر^۲ / خودراهبری^۳ / تفکر انتقادی^۴ / دوره‌های تحصیلات تکمیلی / طراحی، اجرا و ارزیابی درس، سواد اطلاعاتی / طرح درس

مقدمه

ظهور عصر اطلاعات، از عظیم‌ترین چالشهایی است که امروزه جوامع مختلف را تحت تأثیر خود قرار داده است. رشد غیرقابل پیش‌بینی اطلاعات و فناوریهای مربوط به ذخیره، سازماندهی، بازیابی و دسترسی به اطلاعات، دگرگونی‌هایی فراوانی ایجاد کرده است (Council of Australian University Librarians ۲۰۰۱; Webber & Johnston ۲۰۰۳; Odlyzko [۲۰۰۰]; Bruce ۱۹۹۷; Kemp ۱۹۷۶; Hurd ۲۰۰۰) رشد کمی حجم اطلاعات، تنوع محملها یا قالبهای فیزیکی منابع اطلاعات و افزایش میزان دسترس‌پذیری به اطلاعات و ... از جمله مواردی است که به عنوان برخی از مشخصه‌ها و تأثیرهای عصر اطلاعات در بسیاری از متون مرتبط به آنها اشاره شده است. نظری (۱۳۸۴) این مشخصه‌ها را همراه با تأثیرهای خاص هر مشخصه بر ابعاد مختلف اطلاعات و نیاز به قابلیت‌های جدید، به تفکیک در قالب شش گروه اصلی دسته‌بندی نموده است. این مشخصه‌ها به این شرح هستند:

- ظهور فناوریهای نوین در حوزه اطلاعات
- ظهور فناوریهای نوین در حوزه ارتباطات

---

۱. Information literacy
 ۲. lifelong learning
 ۳. self-directed
 ۴. critical thinking

- افزایش منابع اطلاعات
- تنوع منابع اطلاعات
- تخصص‌گرایی
- جهانی شدن.

بدون تردید، همگامی با تغییر و تحولات این عصر، نیازمند فراگیری توانمندیها و سواد نوین متناسب با تغییرات یاد شده بود که افراد را در همگام شدن با این تغییرات یاری رساند. برخی از این توانمندیها - با عنوان سواد - متناسب با نیازهای مختلف این عصر با عناوینی مانند سواد تجارت^۱، سواد رایانه‌ای^۲، سواد تندرستی^۳، سواد فناوری^۴، قابلیت اطلاعاتی^۵، سواد رسانه‌ای^۶، سواد دیداری^۷، سواد متنی^۸، سواد شمارشی^۹، از سوی صاحب‌نظران مطرح شده‌اند؛ [۲۰۰۰] National Forum on Information Literacy (Shapiro & Hughes ۱۹۹۶). لیکن، با توجه به اینکه «تغییر» مشخصه بارز این عصر به شمار می‌آید، شرط موفقیت در این عصر برخورداری از پاره‌ای قابلیت‌هاست که فرد بتواند به واسطه آنها به تشخیص نیاز اطلاعاتی بپردازد، از میان انبوه اطلاعات مناسب‌ترین منبع اطلاعات را برای نیاز اطلاعاتی خاص خود انتخاب کند، اطلاعات موردنیاز خود را جایابی، ارزیابی و سرانجام مورد استفاده مؤثر قرار دهد (Council of Australian University Librarians ۲۰۰۱, Koch ۲۰۰۱) و به عبارتی خود را با تغییرات سریع این قابلیت‌ها که فراتر از «سواد سنتی»^{۱۰} یعنی خواندن و نوشتن - و سایر سوادهایی هستند که قبلاً به آنها اشاره شد - در قالب سواد اطلاعاتی در متون مطرح شده‌اند (نظری ۱۳۸۴) در واقع سواد اطلاعاتی به مجموعه توانمندیهایی اطلاق می‌شود که فرد را قادر می‌سازند نیاز به

۱. Business literacy
۲. Computer literacy
۳. Health literacy
۴. Technology literacy
۵. Information competence
۶. Media literacy
۷. Visual literacy
۸. Textual literacy
۹. Numerical literacy
۱۰. Traditional literacy

اطلاعات را تشخیص دهد و پس از جایابی و ارزیابی منتقدانه اطلاعات، آنها را مورد استفاده مؤثر و مسئولانه قرار دهد (Rader [۲۰۰۲]; Hayden [no date]; Bawden ۲۰۰۱; Shapiro & Hughes ۱۹۹۶; Humes ۱۹۹۹; Loertscher & Woolls [۱۹۹۸]; Moore ۱۹۹۷; Council of Australian University Librarians ۲۰۰۱; McLaren [۱۹۹۷]; Vitolo & Coulston ۲۰۰۲; Kokkonen ۱۹۹۷; Bundy ۲۰۰۱; ACRL ۲۰۰۳)

تعریف مسئله

ضرورت فراگیری توانمندیهای سواد اطلاعاتی و داشتن جامعه‌ای باسواد اطلاعاتی - به عنوان یک ضرورت کلی در عصر اطلاعات - و فراگیری این توانمندیها، برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی که ماهیت کار و فعالیت آنها با پژوهش و حل مسئله عجین شده است - به عنوان یک ضرورت ویژه - از یک سو (Shapiro & Hughes ۱۹۹۶) و نبود برنامه‌های آموزشی مدون و یکپارچه برای تربیت افراد باسواد اطلاعاتی در کشور، از دیگر سو به طرح‌ریزی و اجرای پژوهشی در خصوص طراحی، آزمون، اجرا، و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی کشور منجر گردید که این مقاله به ارائه یافته‌ها و نتایج آن می‌پردازد. در مجموع، در این پژوهش تلاش شد تا به این پرسشها پاسخ داده شود:

- طرح درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی، دربرگیرنده چه اجزا و عناصری باید باشد؟
- طرح درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی کشور دربرگیرنده چه اجزا و عناصری است؟
- وضعیت توانمندیهای سواد اطلاعاتی دانشجویان دوره‌های تحصیلی کشور پیش از اجرای این درس چگونه است؟
- وضعیت توانمندیهای سواد اطلاعاتی دانشجویان دوره‌های تحصیلی کشور پس از اجرای این درس چگونه و تا چه حد مؤثر است؟

روش

برای طراحی درس سواد اطلاعاتی ابتدا مبانی، مدلها، استانداردها و روشهای آموزش سواد اطلاعاتی مطالعه شد (نظری ۱۳۸۴) و تجارب برخی از کشورهای جهان مورد بررسی قرار گرفت (ریدر ۲۰۰۲)؛ سپس با در نظر گرفتن امکانات و وضعیت خاص کشور از نظر منابع اطلاعات، منابع جایابی و بازیابی اطلاعات، زیرساختهای موجود (بیگدلی و قاضی زاده ۱۳۸۳، زهراوی ۱۳۷۴، شاهسون ۱۳۷۲، کیانی ۱۳۸۳) برنامه تحصیلی فعلی دانشجویان تحصیلات تکمیلی و نیاز این گروه از دانشجویان به توانمندیهای سواد اطلاعاتی (پریخ ۱۳۷۸، بختیاری زاده ۱۳۸۱، پریخ و مقدس زاده ۱۳۷۸، پریخ و عباسی ۱۳۸۳، قاسمی ۱۳۸۳) طرح درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی مبتنی بر استانداردهای سواد اطلاعاتی «انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و تحقیقاتی» (ALA) (۲۰۰۳) برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی طراحی شد.

برای آزمون، اجرا و ارزیابی این درس، از یکی از روشهای تجربی یعنی پیش آزمون - پس آزمون یک گروهی استفاده گردید (Creswell ۲۰۰۳). بدین ترتیب که ابتدا پرسشنامه چهار گزینه‌ای طیف لیکرت شامل ۴۲ توانمندی - که براساس استانداردهای «انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و تحقیقاتی» آمریکا طراحی شده بود - تنظیم گردید. برای طراحی این پرسشنامه لازم بود توانمندیهای سواد اطلاعاتی به عنوان مفاهیمی انتزاعی به مقیاسهایی قابل اندازه‌گیری تبدیل شوند. بدین منظور، خروجیها و شاخصهای عملکرد^۱ استانداردهای سواد اطلاعاتی «انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و تحقیقاتی» در قالب عبارتهایی تنظیم و در مقابل هر عبارت، پاسخ چهار گزینه‌ای درج گردید. این پاسخها، نظر پاسخگویان را در خصوص میزان برخورداری یا آشنایی آنان با توانمندیهای سواد اطلاعاتی نشان می‌داد و با محاسبه میانگین پاسخها امکان اندازه‌گیری این توانمندیها فراهم می‌آمد.

پس از طراحی پرسشنامه چهار گزینه‌ای طیف لیکرت، گروهی از دانشجویان علاقه‌مند به شرکت در این دوره به روش غیراحتمالی مشخص (Benis ۲۰۰۴, ۱۰۵) و در

۱. Outcomes and performance indicators

یک کارگاه آموزشی به مدت ۱۵ ساعت دعوت شدند. در مجموع ۳۸ دانشجوی تحصیلات تکمیلی دعوت در این کارگاه را پذیرفتند که از این تعداد ۲۵ نفر در دوره حضور یافتند. از مجموع ۲۵ نفر شرکت‌کننده در این آزمون ۲۱ نفر زن و ۴ نفر مرد بودند که از این تعداد ۱۶ نفر در مقطع کارشناسی ارشد و ۹ نفر در مقطع دکتری مشغول به تحصیل بودند. بیشتر شرکت‌کنندگان از دانشگاه تهران در این آزمون حضور یافتند (۱۹ نفر) و مابقی از دانشگاه‌های شهید بهشتی (۳ نفر)، تربیت مدرس (۲ نفر)، و شهید چمران اهواز (۱ نفر). قبل از اجرای درس، پرسشنامه یادشده برای اندازه‌گیری میزان برخورداری یا آشنایی دانشجویان با توانمندیهای سواد اطلاعاتی، در اختیار آنان قرار گرفت.

برای محاسبه میزان برخورداری یا آشنایی دانشجویان با توانمندیهای سواد اطلاعاتی، چهار گزینه یاد شده به ترتیب زیر ارزش‌گذاری شد: زیاد: ۴؛ متوسط: ۳؛ کم: ۲؛ اصلاً: ۱

انتخاب گزینه «زیاد» نمایانگر برخورداری یا آشنایی کامل هر فرد از توانمندی مطرح شده است و انتخاب گزینه «اصلاً» عدم برخورداری یا آشنایی هر فرد با توانمندی مطرح شده را مشخص می‌نمود. گزینه «متوسط» نشانگر آشنایی یا برخورداری نسبی افراد از هر توانمندی و بالاخره گزینه «کم» بیانگر آشنایی یا برخورداری اندک افراد از هر توانمندی بود. نمره نهایی مربوط به هر عبارت نیز پس از شمارش تعداد پاسخها، در ارزش رقمی آنها یعنی ۱، ۲، ۳، و ۴ محاسبه شد و پس از محاسبه میانگین نمرات هر عبارت، میزان آشنایی یا برخورداری هر فرد از هر کدام از توانمندیهای مندرج در پرسشنامه مشخص گردید. میانگین پاسخهای هر عبارت از حاصلضرب نمره پاسخها در تعداد پاسخهای آن پرسش تقسیم بر کل پاسخها، به دست آمد. بنابراین، به عنوان مثال محاسبه میانگین پاسخهای یک جامعه پژوهش ۲۵ نفری درباره توانمندی شماره ۱ به ترتیب زیر صورت پذیرفت:

$$\frac{4 \times 10 + 3 \times 8 + 2 \times 5 + 1 \times 1}{25} = 3$$

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی ... / ۶۱

با توجه به اینکه نمره ۴ بالاترین امتیاز برای هر عبارت به شمار می‌آمد و به عبارتی بیانگر برخورداری یا آشنایی کامل هر فرد با توانمندیهای سواد اطلاعاتی بود، عباراتی که میانگین پاسخهای آنها بیشتر از ۲ بود، بیانگر آشنایی با برخورداری افراد از توانمندیهای سواد اطلاعاتی در سطح متوسط و زیاد بود و نمرات ۲ و پایین‌تر از آن، برخورداری یا آشنایی اندک یا عدم برخورداری یا آشنایی افراد با توانمندیهای سواد اطلاعاتی نشان می‌داد (و پنهانیم، بی‌تا).

پس از اجرای پیش‌آزمون و گردآوری پرسشنامه‌های پیش‌آزمون و قبل از ارائه درس، پرسشهایی در خصوص میزان آشنایی افراد با انواع منابع اطلاعات، ابزارهای جایابی و بازیابی اطلاعات، نحوه دسترسی و گردآوری اطلاعات مورد نیاز برای انجام پژوهشها و پروژه‌های درسی، و نیز نحوه مستندسازی، سازماندهی و مدیریت اطلاعاتی که برای پژوهش گردآوری می‌کنند مطرح و وضعیت توانمندیهای دانشجویان در خصوص پاره‌ای از توانمندیهای سواد اطلاعاتی بررسی شد. این گفتگوی اولیه، فضا را برای معرفی درس و ایجاد انگیزه در دانشجویان مهیا ساخت. بنابراین، پس از معرفی هدفهای درس و پیش‌نیازهای دانش فراگیری مهارتهای مربوط به هر سطح از توانمندیهای سواد اطلاعاتی، سرفصلهای درس در اتاقی مجهز به وایت برد، رایانه متصل به اینترنت و نرم‌افزار PowerPoint، اسلایدهای از پیش طراحی شده درس ارائه شد. برای آموزش این درس از انواع منابع اطلاعاتی برای آشنایی دانشجویان و سایتهای مختلف اینترنتی که از قبل به همین منظور گردآوری و سازماندهی شده بودند استفاده شد و تمرینهایی هم برای اندازه‌گیری میزان پیشرفت سواد اطلاعاتی دانشجویان طراحی و پس از آموزش هر بخش از درس ارائه و با مشارکت دانشجویان پاسخ داده شد^۱ (نظری و علیدوستی ۱۳۸۳).

۱. تمام اطلاعات مربوط به درس شامل طرح درس، تکالیف، تمرینها، منابع اطلاعات درس، سایتهای اینترنتی مرتبط به شیوه‌ای نظام‌مند و با پیروی از سرفصلهای تعیین شده برای درس در قالب گزارشی از مجموعه گزارشهای این پژوهش مستند شده‌اند. علاقه‌مندان می‌توانند با مراجعه به مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران یا به نشانی اینترنتی <http://www.irandoc.ac.ir/data/Reports/il/abstract.htm> به اطلاعات کامل این مستندات دست یابند. همچنین برای ایجاد امکان دسترسی دانشجویان به منابع مکمل درس پرتالی با عنوان Information Literacy Portal مشتمل بر مجموعه‌ای طبقه‌بندی شده از اطلاعات مرتبط با سرفصلهای مرتبط با درس طراحی و به صورت online منتشر شده است. در حال حاضر، این اطلاعات از طریق نشانی www.mnazari.com در بخشی با عنوان Information Literacy Portal قابل دسترس هستند. هرگونه بهره‌برداری علمی از این منابع تنها با ارجاع به اطلاعات دقیق کتابشناختی این آثار مجاز است.

ارزیابی میزان تأثیر آموزش توانمندیهای سواد اطلاعاتی روی جامعه پژوهش با برگزاری مجدد آزمون ابتدای دوره (پرسشنامه چهارگزینه‌ای طیف لیکرت) و محاسبه میانگین پاسخها و مشاهده تفاوت میانگین پاسخها در دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون، اندازه‌گیری شد (به بند ۶ پیشنهادها مراجعه شود).

یافته‌ها

۱. طراحی درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی

الف) مدل‌های طراحی آموزشی سواد اطلاعاتی

در مجموع، برنامه آموزشی به عنوان طرح اصلی یک فعالیت آموزشی تبیین شده است (Wentling ۱۹۹۳, ۱۵). با توجه به رواج آموزش سواد اطلاعاتی، سه مدل برای طراحی و ایجاد این درس مطرح شده که عبارتند از:

(Middle States Commission on Higher Education [no date])

آموزش مجزا یا بخش‌بندی شده^۱

در این مدل، سواد اطلاعاتی به عنوان یک درس^۲ مجزا و مستقل آموزش داده می‌شود و می‌تواند در برنامه آموزشی سطوح پایین‌تر یا بالاتر دانشگاهی نیز تدریس شود.

آموزش یکپارچه یا گسترده^۳

در این مدل، برای رشته‌های مختلف تحصیلی، مجموعه‌ای هسته از مهارت‌های سواد اطلاعاتی ارائه می‌شود و آموزش سواد اطلاعاتی را در زمینه رشته تحصیلی جای می‌دهد و به تبع آن درک دانشجویان از اهمیت سواد اطلاعاتی در رشته تحصیلی انتخابی‌شان عمیق‌تر می‌شود.

آموزش در قالب برنامه‌های فوق برنامه

در این مدل، سواد اطلاعاتی به عنوان مهارت‌ها و توانمندی‌هایی برای ارتقای سطح مهارت‌های افراد در زمینه پیشرفت شغلی، اجتماعی، و ... به صورت فوق برنامه از سوی مؤسسه‌ها و سازمانها برگزار می‌شود.

۱. Course

۲. Separate or compartmentalized

۳. Integrated or distributed

ب) مراحل طراحی درس

هرچند رویکرد دوم یعنی یکپارچه‌سازی درس سواد اطلاعاتی در برنامه آموزشی کارا تر و مؤثرتر است و نتیجه به مراتب عمیقتر و وسیعتری در خصوص تربیت افراد باسواد اطلاعاتی به دست می‌دهد، لیکن به دلیل تمهیدها و الزامهای خاص خود در این پژوهش مدنظر قرار نمی‌گیرد. با توجه به توصیفی که از مدل‌های آموزش سواد اطلاعاتی ارائه شد و با توجه به فضای خاص نظام آموزش عالی کشور- نو بودن درس سواد اطلاعاتی و نبود استادان متبحر در این زمینه - در این پژوهش، رویکرد نخست یعنی طراحی درس سواد اطلاعاتی به عنوان درسی در کنار سایر دروس دوره‌های تحصیلات تکمیلی، مدنظر قرار گرفت. طراحی این درس بر اساس فرایندها و مراحل صورت پذیرفته است که «ایان فورسیث»^۱، «آلن جولیف»^۲ و «دیوید استونز»^۳ در کتابی با عنوان «برنامه‌ریزی یک دوره آموزشی: استراتژیهای عملی برای معلمان، سخنرانان، و مربیان آموزشی» در سال ۱۹۹۵ به رشته تحریر درآورده‌اند (Forsyth, Jolliffe, and Stevens ۱۹۹۵).

در این کتاب فرض بر آن است که ایده‌هایی برای تهیه و تولید مواد یادگیری^۴ وجود دارد و تبدیل شدن آن به یک درس، نیازمند لحاظ کردن جزئیات خاص خود است. در مجموع، کل فرایند توسعه یک درس در چهار مرحله اصلی تبیین شده که عبارتند از: طراحی، آماده‌سازی، ارائه و تدریس (اجرا)، و ارزیابی. در مجموع، طراحی محتوا و سرفصل‌های درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی بر پنج فرض عمده استوار است که عبارتند از:

فرض اول: محیط اطلاعاتی، بسیار پیچیده و به سرعت در حال تغییر است؛ به طوری که نمی‌توان از دانشجویان انتظار داشت سواد اطلاعاتی را بدون یک برنامه آموزشی مدون، نظام‌مند، و جمعی کسب کنند. فرایند آزمون و خطا که قبلاً برای دانشجویان و محققان اثربخش و کارآمد بود، امروزه دیگر جواب نمی‌دهد. رشته‌های تحصیلی در حال

۱. Ian Forsyth

۲. Alan Jolliffe

۳. David Stevens

۴. Learning materials

تغییرند و از دانشجویان انتظار می‌رود تکنیک‌های پیشرفته گردآوری اطلاعات را برای موفقیت در درسهای خود به کار گیرند.

فرض دوم: میان مؤثرترین نوع یادگیری استفاده از کتابخانه و اطلاعات و نیاز اطلاعاتی، ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد و این نیاز اغلب بین رشته‌ای است. تهیه یک مقاله پژوهشی برای یک واحد درسی، گردآوری مستندات برای برگزاری یک سخنرانی، بررسی متون و تهیه ادبیات موضوع مربوط به یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد یا رساله دکتری، انتخاب یک دانشگاه برای ادامه تحصیل در مقاطع تحصیلات تکمیلی، یافتن یک شغل پاره وقت برای تابستان، همگی مبین نمونه‌های نیاز اطلاعاتی بین رشته‌ای هستند.

فرض سوم: دانشجویان باید تفکر انتقادی و مهارت‌های پژوهش را در رشته تحصیلی خود فراگیرند، به طوری که برای تغییر نیازهای اطلاعاتی تمام عمر خود، مهیا و آماده شوند.

فرض چهارم: سبک‌های یادگیری دانشجویان متفاوت است و از راه‌های متفاوتی اطلاعات کسب می‌کنند. هر برنامه سواد اطلاعاتی باید با بکارگیری طیف متنوعی از رویکردها که تمرینی برای این مهارتها به شمار می‌آیند، منطبق شود.

فرض پنجم: امکان دسترسی تمام دانشجویان به کتابخانه‌ها وجود ندارد و مدرسان نیز قادر به رفع تمام نیازهای آموزشی موردنیاز آنها نیستند. مؤثرترین راه برای ایجاد امکان دسترسی همه دانشجویان به نیازهای سواد اطلاعاتی‌شان از طریق همکاری کتابخانه‌ها، گروه‌های آموزشی، دانشکده‌ها و اعضای هیئت علمی آنها قابل حصول است.

(Assessment Planning Committee, Indiana University, Bloomington Libraries ۱۹۹۶).

برای طراحی سرفصلها و محتوای درس از راهبردهای پیشنهادی «انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و تحقیقاتی» استفاده شده است. این انجمن با مدنظر قرار دادن رویکردی معکوس به فرایند طراحی درس، به سه گام برای طراحی محتوای این درس اصلی اشاره می‌کند که عبارتند از: (ACRL ۲۰۰۳a)

۱. تبیین نتایج مورد انتظار

۲. تعیین شواهد قابل قبول

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی ... / ۶۵

۳. طرح ریزی دستورعمل یادگیری

براین اساس، ابتدا نتایجی که انتظار می‌رود پس از گذراندن این درس باید به دست آیند، مشخص و سپس شواهدی که بتوانند دستیابی به نتایج موردانتظار را تثبیت نمایند، تعیین می‌شوند. بخش پایانی نیز به روشهای تدریس و ارزیابی دانشجویان اشاره دارد. در مجموع، سرفصلها، محتوا و منابع درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی ایران با در نظر گرفتن امکانات، منابع و شرایط خاص کشور^۱ طراحی و تنظیم شده‌اند، به طوری که دانشجویان با فراگیری این درس بتوانند منابع بالقوه و پتانسیلهای موجود را مورد استفاده مؤثر قرار دهند و به نیازهای اطلاعاتی خود پاسخ گویند.

ج) طرح درس

طرح درس سواد اطلاعاتی برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی مبتنی بر استانداردهای سواد اطلاعاتی «انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و تحقیقاتی» در قالب ده قسمت به این شرح طراحی گردید:

۱.۱ اطلاعات درس

نام دانشگاه:

نام درس: سواد اطلاعاتی

کد درس:

تعداد واحد: ۳ واحد (۱ واحد نظری - ۲ واحد عملی)

۲. مشخصات مدرس

نام و عنوان:

نشانی پستی:

نشانی الکترونیکی:

تلفن:

---

۱. نبود شبکه‌ای منسجم از منابع اطلاعات موجود در کتابخانه‌های کشور، دسترسی نداشتن به زیرساختهای قوی مانند مخابرات، فهرستگان، و ...، نبود یکدستی در سیستمهای سازماندهی و ارزیابی اطلاعات کتابخانه‌ها و ... از جمله مواردی هستند که دسترسی به اطلاعات موجود را دشوار می‌سازند. درس سواد اطلاعاتی، با در نظر گرفتن این شرایط سرفصلها، محتوا و منابع درس را طراحی و تنظیم نموده است، به طوری که دانشجویان بتوانند از چنین شرایطی به بهترین نحو ممکن بهره‌برداری لازم را به عمل آورند.

دورنگار:

۳. مخاطبان

- دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی
- تحصیلات: حداقل دارای مدرک کارشناسی در یکی از رشته‌های دانشگاهی هستند.

مشخصات:

- سن: ۲۲ سال به بالا
- پیشینه فرهنگی: تمام فرهنگها و اقلیتهای موجود در ایران

توانایی کار با موشواره، صفحه کلید، و ...

پیش‌نیازها:

- آشنایی با یک جستجوگر (browser)
- داشتن درکی اولیه از جستجو در صفحات وب

۴. توصیف درس و محتوای کلی آن

بقا در عصر اطلاعات نیازمند فراگیری دانش و مهارتهایی است تا افراد بتوانند به تشخیص نیاز اطلاعاتی، جایی، ارزیابی و استفاده مؤثر اطلاعات پردازند. برخورداری از این توانمندیها برای دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی که قرار است در آینده در پستهای اجرایی، آموزشی، و پژوهشی در نقشهایی مانند مدیر، مدرس، و محقق در جامعه ایفای نقش نمایند، جایگاه ویژه‌ای دارد. این درس قصد دارد با آموزش دانش و مهارتهای سواد اطلاعاتی به دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاهها و مؤسسه‌های آموزشی کشور، به تربیت دانش‌آموختگانی باسواد اطلاعاتی پردازد.

«باسواد اطلاعاتی» به فردی اطلاق می‌شود که:

- نیاز اطلاعاتی را تشخیص می‌دهد و تبیین می‌کند؛
- پرسشهایی را که مبین نیاز اطلاعاتی باشند، تنظیم می‌کند؛
- منابع اطلاعات مناسب و مرتبط با نیاز اطلاعاتی را شناسایی

توصیف درس

می‌کند؛

- راهبردهای جستجو، متناسب با نیاز اطلاعاتی طراحی می‌کند؛
- اطلاعات را به صورت منتقدانه‌ای ارزیابی و تحلیل می‌کند؛
- اطلاعات به دست آمده از انواع منابع اطلاعات را با دانش

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی ... / ۶۷

موجود خود تلفیق و ادغام می کند؛

اطلاعات به دست آمده را با حفظ حقوق مالکیت معنوی برای

حل مسئله، نیاز، یا پرسش موردنظر به کار می گیرد؛ براساس آنچه

فراگرفته است، پرسشهای جدیدی خلق می کند.

در مجموع، دانشجویان پس از فراگیری این درس می توانند به ارزش اطلاعات پی ببرند و

در زندگی شخصی، شغلی، و دانشگاهی خود تصمیمهای آگاهانه و مبتنی بر اطلاعات بگیرند؛

بدین ترتیب که دانش آموخته باسواد اطلاعاتی، به اطلاعات موجود در منابع مختلف اطلاعات در

زمینه های گوناگون به شکل مؤثری دسترسی می یابد، و پس از ارزیابی، سازماندهی، تلفیق

اطلاعات به دست آمده، آنها را به شکل مسئولانه و اخلاقی مورد استفاده قرار می دهد و با توجه

به اینکه ماهیت این درس با فراگیری و ارزیابی اطلاعات سروکار دارد، یادگیری تمام عمر را میسر

می سازد.

محتوای این درس در مجموع در پنج بخش مجزا قابل تعریف است:

• تشخیص نیاز به اطلاعات و ماهیت و گستره

• دسترسی مؤثر به اطلاعات موردنیاز

• ارزیابی منتقدانه اطلاعات و منابع آنها و گنجاندن اطلاعات

منتخب در پایه دانشی و سیستم ارزشی

• استفاده مؤثر از اطلاعات

• آشنایی و درک مباحث اقتصادی، قانونی، و اجتماعی مربوط به

دسترسی و استفاده مسئولانه و اخلاقی از اطلاعات

محتوای کلی درس

۵. روش ارائه درس

- سخنرانی

- حل مسئله

- آموزش مبتنی بر منابع

- آموزش مبتنی بر پروژه

۶. هدفها و خروجیها

هدف نیاز به اطلاعات را تشخیص دهند و ماهیت و گستره آن را تعیین کنند.

- نیاز به اطلاعات را تبیین و تعریف نمایند.
- طیف متنوعی از منابع بالقوه اطلاعات را شناسایی کنند.
- هزینه و سود حاصل از کسب اطلاعات را تعیین کنند.
- ماهیت و گستره اطلاعات مورد نیاز را دوباره مورد ارزیابی قرار دهند.

خروجیها

(دانشجویان در پایان این بخش از درس می‌توانند):

هدف

- به اطلاعات مورد نیاز به شکل مؤثر و کارآمدی دست یابند.
- شیوه‌ها و سیستمهای بازیابی اطلاعات مناسبی را برای دسترسی به اطلاعات مورد نیاز مورد بررسی و کنکاش قرار دهند.
- راهبرد(های) جستجویی را که به صورت مؤثری طراحی شده‌اند، شکل دهی و اجرا کنند.
- اطلاعات را به صورت پیوسته یا online یا با شیوه‌های شخصی خاص خود بازیابی کنند.

خروجیها

(دانشجویان در پایان این بخش از درس می‌توانند):

هدف

- در صورت لزوم استراتژی(های) جستجو را اصلاح کنند.
- اطلاعات و منابع آنها را استخراج، ثبت، و مدیریت کنند.
- اطلاعات و منابع آنها را به صورت منتقدانه‌ای ارزیابی کنند و اطلاعات منتخب را در پایه دانشی و سیستم ارزشی خود بگنجانند.
- ایده‌های اصلی استخراج شده از اطلاعات گردآوری شده را تلخیص کنند.
- ملاک مشخصی را برای ارزیابی اطلاعات و منابع آنها به کار گیرند.

خروجیها

(دانشجویان در پایان این بخش از درس می‌توانند):

- ایده‌های اصلی را برای ساخت مفاهیم جدید ترکیب کنند.
- برای تعیین ارزش افزوده، تضادها، یا سایر ویژگیهای منحصر به فرد اطلاعات، دانش جدید را با دانش قبلی مقایسه کنند.
- تعیین کنند که آیا دانش جدید تأثیری بر سیستم ارزشی شخصی آنها دارد و گامهایی برای ایجاد سازگاری میان تفاوتها بردارند.
- درک و تفسیر خود را از اطلاعات از طریق مباحثه با دیگر افراد،

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی ... / ۶۹

متخصصان موضوعی، و یا همکاران اعتباریابی کنند.

- تعیین کنند که آیا پرسش به اصلاح نیاز دارد.
- به صورت انفرادی یا به عنوان عضوی از یک گروه، اطلاعات را برای انجام هدفی خاص، به صورت مؤثر مورد استفاده قرار دهند.
- اطلاعات جدید و قبلی را برای برنامه‌ریزی و خلق محصول^۱ یا عملکردی ویژه بکار برند.

هدف

خروجیها

(دانشجویان در پایان این بخش از درس می‌توانند):

- فرایند توسعه محصول یا عملکرد را واریسی کنند.
- محصول یا عملکرد را به شکل مؤثری با دیگران به تبادل بگذارند.

مباحث اقتصادی، قانونی، و اجتماعی مربوط به بهره‌گیری از اطلاعات را درک کنند و به صورت اخلاقی و قانونی به اطلاعات دسترسی یابند و از آنها استفاده کنند.

هدف

خروجیها

(دانشجویان در پایان این بخش از درس می‌توانند):

- مباحث اخلاقی، قانونی، و اجتماعی - اقتصادی پیرامون اطلاعات و فناوری اطلاعات را درک کنند.
- قوانین، مقررات، سیاستهای سازمانی، و آداب مربوط به دسترسی و استفاده از منابع اطلاعات را دنبال نمایند.
- به خاطر استفاده از منابع اطلاعات، قدردانی کنند.

۷. توانمندیهای موردانتظار

- تعیین نیاز اطلاعاتی و حدود آن
- تحلیل پرسش پژوهش و نیاز اطلاعاتی
- استفاده از انواع ابزارها و سیستمهای بازیابی اطلاعات
- جایابی و دسترسی به انواع منابع اطلاعات
- ارزیابی ساختار و محتوای انواع منابع اطلاعات
- استفاده مؤثر و مسئولانه از انواع منابع اطلاعات

۱. منظور از محصول تمام فراورده‌های دانشی است که عموماً در قالب مقاله، کتاب، گزارش، پایان‌نامه، و سایر شکلهای اطلاعات منتشر می‌شوند.

• ثبت و مدیریت مؤثر اطلاعات

• تلفیق اطلاعات و تولید اطلاعات جدید

۸. روشها و ملاکهای ارزشیابی

- شرکت فعال در کلاس

روشهای ارزشیابی

- انجام تکالیف درسی

- تهیه یک راه‌یاب

- انجام پروژه درسی

- آزمون پایان ترم

- شرکت فعال در کلاس $5\% = 1$

- انجام تکالیف درسی $40\% = 8$

- انجام پروژه درسی $20\% = 4$

ملاکهای ارزشیابی

- تهیه یک راه‌یاب $15\% = 3$

- آزمون پایان ترم $20\% = 4$

• شرکت فعال در کلاس

مشارکت فعال در کلاس و گفتگوهای کلاسی از ملزومهای اساسی این درس به شمار می‌آید و در صورت غیبت، مسئولیت انجام تکالیف و سایر فعالیتهای کلاسی، برعهده دانشجو خواهد بود.

• انجام تکالیف و پروژه درسی

به دلیل وجود ارتباط سلسله‌وار میان تکالیف و پروژه درسی در نظر گرفته شده در این درس، تمام تکالیف و پروژه درسی باید در تاریخ و زمان مقرر در برنامه، به مدرس تحویل داده شوند. به ازای اولین روز تأخیر 5% نمره و به ازای هر روز تأخیر پس از روز اول 1% از نمره مقرر کاسته خواهد شد.

طراحی، آزمون، اجرا و ارزیابی درس سواد اطلاعاتی ... / ۷۱

دانشجویان می‌توانند تا یک هفته پس از تحویل تکالیف از سوی مدرس برای اصلاح و بازنگری آنها جهت ارتقای نمره مربوط به آن اقدام کنند. در این صورت، دانشجویان متقاضی این امر باید با مدرس هماهنگی لازم را به عمل آورند.

• تهیه یک راه‌یاب

قبل از تهیه راه‌یاب، موضوع پیشنهادی دانشجو باید به تأیید مدرس برسد. بنابراین پس از انتخاب موضوع موردعلاقه خود، درباره آن با مدرس مشورت و پس از تأیید وی برای شروع کار اقدام کنید.

۹. فهرست منابع درس

- University Libraries, The Pennsylvania State University. "Dewey Decimal Classification System" <http://www.mctc.mnscu.edu/Library/tutorials/infolit/tablesversion/lessons/dewey.pdf> (۱۷Jan. ۲۰۰۴).

- University Libraries, The Pennsylvania State University. "Library of Congress Classification System" <http://www.mctc.mnscu.edu/Library/tutorials/infolit/tablesversion/lessons/lcclass.pdf> (۱۷Jan. ۲۰۰۴).

- The Regents of the University of Michigan, School of Information. ۱۹۹۵. "Sub-Headings of Business" <http://www.ipl.org/div/subject/browse/bus۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰/> (۱۹ Jan. ۲۰۰۴).

- Ohio State University, University Libraries. ۲۰۰۴. "General Resources for All Subjects: Useful Sources for Information in a Search Strategy Format" <http://www.lib.ohio-state.edu/gateway/bib/general.html> (۱۷ Jan. ۲۰۰۴).

- University of Bristol, the Institute for Learning and Research Technology (ILRT). ۲۰۰۲. "Business Tour: Resource Types" <http://www.vts.rdn.ac.uk/tutorial/business-manager/?sid=۱۱۴۲۱۱&op=preview&manifestid=۷۹&itemid=۶۷۷۴> (۱۷ Jan. ۲۰۰۴).

- "Types of Internet Resources" <http://airweb.org/links/reports/types.html> (۲۴ Jan. ۲۰۰۴).

- Barker, Joe ۱۹۹۵. "Things to know before you begin searching Berkeley: University of California the library. <http://www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/ThingsToKnow.html> (۲۶ Jan. ۲۰۰۴).
- Barker, Joe. ۱۹۹۵. "Glossary of Internet & Web Jargon". Berkeley: University of California, the Library. <http://www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/Glossary.html#PersonalPage> (۲۶ Jan. ۲۰۰۴).
- Barker, Joe. ۱۹۹۶. "The Best Search Engines". Berkeley: University of California, the Teaching Library. <http://www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/SearchEngines.html> (۲۶ Jan. ۲۰۰۴).
- Barker, Joe. ۱۹۹۵. "The Best Stuff on the Web: Web Page Evaluation Checklist". Berkeley: University of California, the Teaching Library. <http://www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/EvalForm.pdf> (۲۶ Jan. ۲۰۰۴).
- Instruction Commons, Iowa State University Library. ۱۹۹۹. "Evaluating Information on the Web" <http://www.lib.iastate.edu/commons/resources/evaluation/index.html> (۲۷ Jan. ۲۰۰۴).
- The Trustees of [Indiana University](http://www.indiana.edu). ۲۰۰۳. "Evaluating Web Sites". <http://www.indiana.edu/~libugls/Publications/webeval.html> (۳۱ Jan. ۲۰۰۴).
- The Trustees of [Indiana University](http://www.indiana.edu). ۲۰۰۳. "Evaluating Information". <http://www.indiana.edu/~libugls/Publications/evaluating.html> (۳۱ Jan. ۲۰۰۴).
- University of Alberta. ۲۰۰۲. "Guide to Plagiarism and Cyber-Plagiarism" <http://www.library.ualberta.ca/guides/plagiarism/> (۱۹ Jan. ۲۰۰۴).
- University of Maryland University College. ۱۹۹۶. "Copyright and Fair Use in the Classroom, on the Internet, and the World Wide Web" <http://www.umuc.edu/library/copy.html> (۱۷ Jan. ۲۰۰۴).
- The Trustees of [Indiana University](http://www.indiana.edu). ۲۰۰۳. "Using Outlines". <http://www.indiana.edu/~wts/wts/outlines.html> (۳۱ Jan. ۲۰۰۴).